

Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Sciences

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 35, Mart 2019, s. 80-92

ISSN: 2149-0821 Doi Number:<http://dx.doi.org/10.16990/SOBIDER.4885>

Doç. Dr. Türkan ACAR

Uşak Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, turkan.acar@usak.edu.tr

ESKİGEDİZ'DEKİ (KÜTAHYA) HALK VE ÖZEL HAMAMLARDAN ÖRNEKLER: Gazanfer Ağa Hamamı ve Azmizadeler Hamamı

Özet

Ege Bölgesi'nde, İç Batı Anadolu eşiğinde yer alan Kütahya'nın onüç ilçesi bulunmaktadır. Çalışmamıza konu olan Gediz ilçesi, Kütahya il merkezinin yaklaşık 95 km güneybatısında, Uşak ilinin ise 45 km kuzeyindedir. Gediz'in tarihi Frigler (MÖ 750) dönemine kadar inmektedir. "Kadoi" adıyla bilinen kent, Frigler döneminde Frigya kahramanı *Kadis* adına "Kadus" adıyla yeniden kurulmuştur. Selçuklu Devleti ve Germiyanoglu Beyliği döneminde sancak olarak yönetilen yerleşim daha sonra Osmanlı hakimiyeti altına girmiştir. Osmanlı hakimiyetindeki yerleşim, 1871 yılında da kaza merkezi olmuştur. Gediz, 1875, 1901, 1911, 1945 yıllarında sel, 1911 yılında yangın ve 1970 yılında geçirdiği deprem ile oldukça tahrip olmuştur. 1970 depreminden sonra 05.08.1970 tarihinde 7/1164 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yerleşim, Simav karayolu üzerindeki Eskigediz'e 7 km mesafedeki "Karılar Pazarı" olarak anılan mevkie taşınmıştır.

2018 yılında Eskigediz'de, yapılan arazi çalışmasında, Geç Osmanlı dönemine ait, biri halk diğeri şahsa ait özel bir hamam olmak üzere iki farklı tipte hamam üzerinde çalışma yapılmıştır. Çalışmamızda, yerinde incelenen yapıların plan ve mekan kurguları, Sanat Tarihi metodolojisiyle tanıtılmış ve Anadolu'da Türk döneminde inşa edilmiş hamamlar içerisindeki yerleri tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kütahya, Eskigediz, hamam, kubbe, kemer.

EXAMPLES OF THE PUBLIC AND PRIVATE BATHS IN ESKİGEDİZ (KÜTAHYA): Gazanfer Ağa Bath and Azmizadeler Bath

Abstract

There are thirteen districts of Kütahya in the Aegean Region. The subject of our study is Gediz, about 95 km southwest of Kütahya and 45 km north of Uşak. The history of Gediz dates back to the Phrygians (750 BC). Known as “Kadoi”, the city was rebuilt in the Phrygians under the name “Kadus” for the Phrygian hero Kadis. The settlement, which was managed as a sanjak during the Seljuk State and Germiyanoglu Principality, was later under Ottoman rule. The settlement in the Ottoman Empire was the center of the district in 1871. Gediz, the flood in 1875, 1901, 1911, 1945, was destroyed by fire in 1911 and the earthquake he had suffered in 1970. After the earthquake of 1970, with the decision of the Council of Ministers dated 05.08.1970,7/1164 no, the settlement was moved to the so-called “Karılar Bazaar” which is 7 km away from Eskigediz on the Simav highway.

In the land survey conducted in Eskigediz in 2018, two different types of baths, one of them belonging to the Late Ottoman period, one being a public bath and one private bath, were studied. In our study, the plan and space fictions of the buildings examined in situ were introduced with the methodology of Art History and their place in the bath structures built during the Turkish period in Anatolia was discussed.

Keywords: Kütahya, Eskigediz, bath, dome, arch.

GİRİŞ

Ege Bölgesi'nde, İç Batı Anadolu eşiğinde yer alan Kütahya'nın Merkez, Altıntaş, Aslanapa, Çavdarhisar, Domaniç, Dumlupınar, Emet, Gediz, Hisarcık, Pazarlar, Simav, Şaphane ve Tavşanlı olmak üzere onüç ilçesi bulunmaktadır. Çalışmamıza konu olan Gediz ilçesi, Kütahya il merkezinin yaklaşık 95 km güneybatısında, Uşak ilinin ise 45 km kuzeyindedir. Gediz'in kuzeyinde Aslanapa ve Çavdarhisar, batısında Pazarlar ve Şaphane, doğusunda Altıntaş ve Dumlupınar ilçeleri, güneyinde de Uşak ili yer almaktadır. Ege Bölgesi'nin en büyük dağlarından biri olan Murat Dağı (2312 m) ilçesinin doğusundadır.

Gediz'in tarihi Frigler (MÖ 750) dönemine kadar inmektedir. “Kadoi” adıyla bilinen kent, Frigler döneminde “Kadus” adıyla yeniden kurulmuştur. *Strabon*, Küçük Frigya ya da Frigya Épictète denilen sahada yalnız altı şehir sayar ki onlarda: Çavdarhisar (Aizani), Seyitgazi (Nacoleia), Kütahya (Cotyaeum), Mydaeum¹, Eskişehir (Dorylaeum) ve Cadi²'dir. Batı taraftan, bunlara Frigya Ancyresi³ ile Simav (Synnaus) adındaki iki şehri de eklenmelidir (Texier, II, 2002: 273). Cadi şehri (Gediz), Dindymène Dağı'nın (Murat Dağı) kuzey yamacında, Gediz (Hermus)'in kaynaklarındaydı (Texie, II 2002: 276). Gediz (Hermus) nehri üzerinde kurulan eski Cadi şehri, dik bir dağın dibinde, sel yolu üzerine kurulduğu halde, Gediz (Hermus) vadisinin onu İzmir (Smyrne) şehri ve diğer kalabalık şehirlerle birleştirdiği, tarım ve endüstri ürünlerine oralarda Pazar olduğu için, sürekli olarak oldukça önemli bir şehir olma özelliğini

¹Texier II 2002: 273, dipnot 512'de Eskişehir'in Karahöyük köyündeki höyüğün bulunduğu antik kent.

²Texier II 2002: 273, dipnot 513'de Kütahya ili, Gediz ilçe merkezinin eski çağlardaki adı.

³Texier II 2002: 273, dipnot 514'te Simav gölünün batı kıyısında tepe üzerinde antik bir şehir.

korumuştur (Texier II 2002: 319). *Texier*, şehrin Hermus nehri üzerindeki köprüsünün, gerçekte sivri kemer üzerine yapılmış bir Ortaçağ eseri olduğunu, çıkıntı taş üzerinde, başları eksik, biri erkek diğeri kadın iki heykelin varlığından bahsetmekte ve sağ taraftan hakim iki yüksek kaya ve bunların arasında bir kemer ile iki yamaçta gruplar halinde alçak ve aynı şekilde olan evlerden bahsetmektedir (Texier II 2002: 330).

Gediz, halk arasında Kışlak Önü (Kışla Önü) diye bilinen Baka mevkiinde kurulmuştur. Küçük Frigya topraklarına dahil edilen Kadus, İskender zamanında Makedonya kolonisi haline gelmiştir. Roma döneminde ise Cadi “Kadi” adıyla bilinmektedir. İngiliz Arkeolog *William Mitchell Ramsay*, Frigya’nın şehirleri ve piskoposlukları hakkında bilgi verirken bu yerleşimden de bahsetmekte ve Roma devrinde “Asia” eyaleti yolları üzerinde yer alan yerleşimi “Kadoi” olarak anmaktadır (Uzunçarşılı 1932: 4; Ramsay 1961: 159; Yurt Ansiklopedisi 1983: 5315).

Selçuklu Devleti ve Germiyanoglu Beyliği döneminde sancak olarak yönetilen yerleşim daha sonra Osmanlı hakimiyeti altına girmiştir. 1380 yılında I. Murat’ın oğlu Yıldırım Bâyezîd ile Germiyan Beyliği’nin kızının düğünü olmuş, gelin çeyiz olarak Erzingham, Tavşanlı, Simav ve Kütahya şehirlerinin anahtarlarını getirmiştir. Osmanlı hakimiyetindeki yerleşim, 1871 yılında da kaza merkezi olmuştur⁴.

Gediz, 1875, 1901, 1911, 1945 yıllarında sel, 1911 yılında yangın ve 1970 yılında geçirdiği deprem ile oldukça tahrip olmuş, 1970 depreminden sonra 05.08.1970 tarihinde 7/1164 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yerleşim, Simav karayolu üzerindeki Eskigediz’e 7 km mesafedeki “Karılar Pazarı” olarak anılan mevkie taşınmıştır⁵.

Eskigediz’de 2018 yılının Ekim ve 2019 yılının Şubat ayında yapılan arazi çalışmasında biri halk biri de özel olmak üzere iki hamamda inceleme yapılmıştır⁶. Halk hamamı olan Gazanfer Ağa Hamamı, 02.07.1992/2581 tarih ve karar ile tescil edilmiştir. Azmizadeler Hamamı ise tescilsizdir ve şahsa aittir. Çalışmada öncelikle yerinde incelenen yapılar plan ve mekan kurguları ile tanıtılarak, Anadolu’da Türk döneminde inşa edilmiş hamamlar içerisindeki yerleri tartışılacaktır.

Gazanfer Ağa Hamamı: Cumhuriyet Caddesi’nde, 20 LIV Pafta, 123 Ada, 10 Parsel’dedir. Mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü’ndedir. Gazanfer Ağa Hamamı, yukarıda da belirtildiği gibi 02.07.1992/2581 tarih ve karar ile tescil edilmiştir. Hamam kadınlar ve erkekler kısmı olmak üzere çiftte hamam olarak inşa edilmiştir. 1970 yılına kadar faal olan Gazanfer Ağa Hamamı, 1970 depreminde tahrip olmuştur. 2008 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından

⁴Onder 1977: 1-20; Yurt Ansiklopedisi 1983, 5315; Texier I, 2002: 199; Kaplan 2005: 11; Gürsoy 2011: 6-7; Ciloşoğlu 2011: 13, 18-19; Gökbilgin 1997: 1121.

Kütahya için bkz. Varlık 1988: 115-168, Varlık 2002: 580-584; 1481-1571 yılları Tahrir Defterleri, 1665-66 ve 1675-76 yılları Avarız defterlerinde Gediz köyleri, hane ve nefer sayıları belirtilmektedir. Bkz. Aydın 2016: 125-153; Çakır 2016: 243-274.

⁵Eskigediz’in tarihçesi için ayrıca bkz. Tuncel 1977: 126; Pınar 2004: 30-88; **Eskigediz Belediyesi Tanıtım Kitapçığı** (Tarih ve yazar belirtilmemiş): 3. 1970 depremi için bkz. Eriç-Bilgin-Bener-Sungur-Erer-Göçmen 1970: 23-26.

⁶Bu çalışma, Uşak Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Birimi Koordinatörlüğü tarafından desteklenmektedir (**Proje No:2018/SOSB006 2018-2021 Dönemi**). Müellif, arazi çalışmaları sırasında yardımlarını gördüğümüz Eskigediz Belediyesi Fen İşleri Müdürü Sayın Yüksel Ulu’ya; proje ekibinde yer alan Dr. Öğr. Üyesi Elif Gürsoy’a, Sanat Tarihi Bölümü öğrencileri Buğra Yücel ve Onur Eroğlu’na; Eskigediz Belediyesi’nin misafirperver Belediye Başkanı Sayın Ercan Şimşek ile Eskigediz halkına müteşekkirdir.

restore edildikten sonra, bugün “Kent Tarihi Müzesi” olarak kullanılmaktadır. Yapının hamam olarak kullanıldığı dönemde suyu, Kayacık'tan getirilmekteydi. Kaynaklarda hamamın yapımında Antik Kadoi'nin hamam elemanları kullanıldığı, hamamın H. 995/M. 1587 yılında inşa edildiği belirtilmektedir (Pınar 2004: 77; Eskigediz: 8).

Hamam kuzey-güney yönlü uzanan dikdörtgen planlıdır. Kuzey cephede kadınlar, güney cephede ise erkekler kısmı bulunmaktadır. Erkekler kısmının soyunmalık mekanı girişi Cumhuriyet Caddesi üzerinde, hamamın doğu duvarındadır. Cephede ortada dikdörtgen formlu giriş açıklığı alt ve üst kotta ise iki pencere açıklığı bulunmaktadır. Kapının ve alt sıra pencerelerinin sivri kemerli tuğladan hafifletme kemerleri vardır. Sivri kemerli üst sıra pencereleri ise alçıdan dışlıklarla kapatılmıştır. Mekanın güney duvarında üst kottaki iki pencere form ve malzeme olarak doğu cephedeki pencereleri tekrarlamaktadır. Kare planlı soyunmalık mekanı, geçişleri tromplarla sağlanmış bir kubbe ile örtülmüştür. Soyunmalık mekanının kuzey duvarındaki sivri kemerli açıklık ile ılıklik mekanına geçilmektedir. Doğu-batı yönlü dikdörtgen planlı mekan, bir kemer ile örtü katında ikiye ayrılmış ve her iki bölüm geçişleri pandantiflerle sağlanmış birer kubbe ile örtülmüştür. Ilıklık mekanının doğusunda bugün tuvalet olarak kullanılan tıraşlık mekanı bulunmaktadır. Ilıklık mekanının kuzey duvarının batı ucunda yarım dikdörtgen formlu bir niş, doğu ucunda ise sıcaklık mekanı ile bağlantıyı sağlayan giriş açıklığı yer almaktadır. Gazanfer Ağa Hamamı'nın sıcaklık mekanı S. Eyice'nin yaptığı hamam tipolojisine göre “*Haçvari dört eyvanlı köşe hücreli*” tipin⁷, üç eyvanlı versiyonuna örnektir. Sıcaklık mekanının ortasında sekizgen planlı bir göbek taşı yer almaktadır. Her üç eyvanda birer aynalı manastır tonozu ile örtülüdür. Eyvanların dip duvarlarındaki oturma sekilerinin üzerine birer kurna yerleştirilmiştir. Sıcaklık mekanının kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerinde yer alan halvet hücreleri kare planlıdır ve tromp geçişli birer kubbe ile örtülüdür. Kuzeydoğudaki halvet hücrelerinin kuzey duvarında, kuzeybatıdaki halvet hücrelerinin ise batı duvarında birer kurna bulunmaktadır. Sıcaklık mekanının halvet girişlerinin olduğu duvarlar dışında kalan güney cephesi pah yapmış ve bu bölümlere sivri kemerli birer niş inşa edilmiştir.

Kadınlar kısmının soyunmalık mekanının girişi mekanın kuzey duvarındadır. Cephede giriş açıklığı dışında üst kotta iki pencere de bulunmaktadır. Pencerelerin sivri kemerleri tuğladandır. Soyunmalık mekanının batı duvarına bir konut bitştirilmiştir. Cephenin üst kotundaki iki pencereden güneydeki, bu konut yüzünden bugün kapalıdır. Pencere form ve malzeme olarak kuzey cephedekileri tekrarlamaktadır. Kare planlı soyunmalık mekanı geçişleri tromplarla sağlanmış bir kubbe ile örtülüdür. Mekanın batı duvarında bir, doğu duvarında ise üç adet yarım dikdörtgen şekilli niş yer almaktadır. Nişlerin kemerleri sivridir. Soyunmalık mekanının güney duvarındaki açıklık ile doğu-batı yönlü uzanan ılıklik mekanına geçilmektedir. Erkekler kısmında da olduğu gibi mekan örtü katından sivri bir kemer ile iki birime ayrılmış ve her birim geçişleri pandantiflerle sağlanmış birer kubbe ile örtülmüştür. Ilıklık mekanın güney duvarının batı ucunda sivri kemerli, yarım dikdörtgen formlu niş, doğu ucunda da sıcaklık mekanına ulaşımı sağlayan giriş açıklığı vardır. Mekanın doğusundaki asimetric mekan ise tıraşlık mekanıdır. Tıraşlık mekanı aynalı tonoz ile örtülüdür. Kadınlar kısmının sıcaklık mekanı, üç eyvanı ve iki halvet hücrelerinin mekan dağılımı, örtü ve detayları ile erkekler kısmını tekrarlamaktadır.

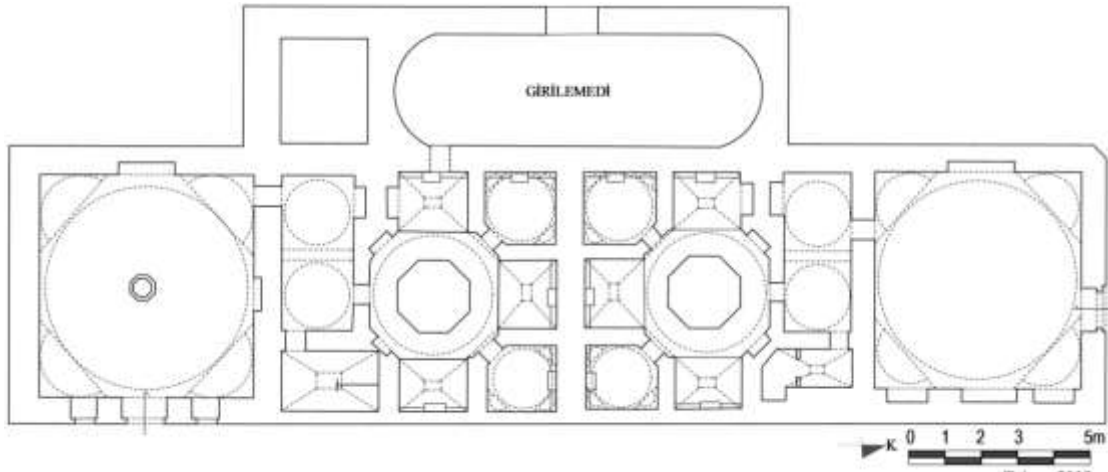
⁷Hamam tipoloji için bkz. Eyice 1960: 99-120.

Gazanfer Ağa Hamamı'nın su deposu, kadınlar ve erkekler kısmının sıcaklık mekanlarının batı duvarları boyunca uzanmaktadır. Beşik tonoz ile örtülü deponun gözetleme penceresi, erkekler kısmının batı eyvanının batı duvarındadır⁸. Külhan kısmı ana binanın dışına yapılmıştır.

Yapının banisi, Gediz Ulu Cami'nin de banisi olan Darüssade Ağası Gazanfer Ağa'dır. Mimarı da Gediz Ulu Cami'nin de mimarı olan Mimar Sinan'ın kalfalarından Süleyman Çavuş'tur. Kitabesinin hattatı da Azmi'dir. Gazanfer Ağa bir Macar devşirmesidir. II. Selim, III. Murat ve III. Mehmed devrinde nüfusunu korumuş, 30 sene kadar Babü's sa'ade ağalığı, 20 sene kadar da Has Odabaşlık görevinde bulunmuştur (Süreyya 1311: 619).

Yapının bugün kitabesi bulunmamaktadır. Erkekler kısmının giriş kapısının alınlığında yer alan kitabenin varlığı ise bazı kaynaklarda geçmektedir. Evliya Çelebi eserinde, hamamın kapısı üzerinde bulunan kitabede H. 995/ M. 1586 tarihinin yazdığını belirtmektedir (Evliya Çelebi 1985: 510-512). Darüssade Ağası Gazanfer Ağa'nın Vakıflar Genel Müdürlüğü Kuyûd-u Kadimesinde 571 sayılı İstanbul Sâni vakfiye Defteri'nin 11 ve 12. Sayfalarında Ocak 1596 tarihli vakfiyesinde Gediz'de cami ve sıbyan mektebi yaptırdığı yazılıdır (İzgi 1996: 432).

1970 yılına kadar işlevine devam eden hamam, 1970 Gediz depreminde tahrip olmuştur (Anonim, 1970). Bu deprem ile hamamın örtü sisteminin bir kısmı ve soyunmalık mekanları yıkılmış ve yapı işlevsiz kalmıştır. Rölöve ve restitüsyon projeleri 22.12. 2006 tarihinde Koruma Kurulunca onaylanmış ve hamam 2008 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarılmıştır (2003-2010 Restorasyonlarımız 2011: 639). Günümüzde ise Kent Tarihi Müzesi olarak kullanılmaktadır.

Çizim 1. Gazanfer Ağa Hamamı.

⁸Su deposunun içerisine girilememiştir. Planda işlenen su deposu, Kütahya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nde yapı ile ilgili dosyada yer alan krokiden yola çıkarak işlenmiştir.

Fotoğraf 1-2. Gazanfer Ağa Hamamı. Erkekler Kısmı Girişi.

Fotoğraf 3-4. Gazanfer Ağa Hamamı. Kadınlar Kısmı Girişi. Kadınlar Kısmı Soyunmalık Mekanı.

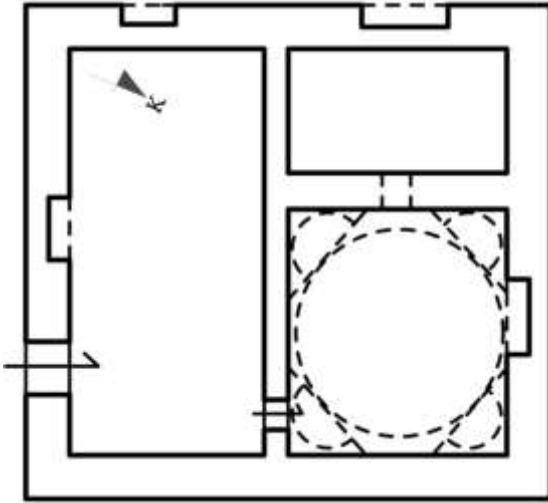

Fotoğraf 5-6. Gazanfer Ağa Hamamı. Kadınlar Kısmı Sıcaklık Mekanı.

Fotoğraf 7-8. Gazanfer Ağa Hamamı. Erkekler Kısmı Sıcaklık Mekanı.

Azmizadeler Hamamı: Kavakaltı Camii'nin kuzeyindeki bahçededir. Dikdörtgen planlı hamam, soyunmalık mekanı, sıcaklık mekanı ve su deposu ile külhandan oluşmaktadır⁹. Hamamın soyunmalık mekanına mekanın kuzey duvarındaki bir giriş açıklığı ile ulaşılmaktadır. Açıklık sivri kemerlidir. Soyunmalık mekanı dikdörtgen planlıdır. Güney duvarında sivri kemerli bir niş vardır. Örtü yıkılmış, zemin molozlarla dolmuştur.

Çizim 2. Azmizadeler Hamamı. Kroki. (03.11.2018).

Fotoğraf 9. Azmizadeler Hamamı. Dış Cephe

⁹Hamama 03.11.2018 tarihinde ilk kez gidilmiş, krokisi çıkartılmıştır. Rölövesini alabilmek için 22.02.2019 tarihinde tekrar gidildiğinde kapısının kapatılmış olduğu görülmüş ve yapının içerisine girilemediği için rölövesi çıkartılamamıştır.

Fotoğraf 10. Azmizadeler Hamamı. Dış Cephe (03.11.2018).

Soyunmalık mekanının kuzey duvarındaki sivri kemerli açıklık ile yaklaşık 10 m² lik, kare planlı sıcaklık mekanına geçilmektedir. Mekan, geçişleri tromplarla sağlanmış bir kubbe ile örtülüdür. Kubbe tuğla ile inşa edilmiştir. Kubbedeki beşgen formlu filgözleri yedi adettir. Sıcaklık mekanının kuzey duvarında sivri kemerli bir niş bulunmaktadır. Mekanın zemin kaplamaları tahrip olmuş, cehennemlik ayakları, duvarlardaki künkler ortaya çıkmıştır. Yapının batı cephesinde su deposu ve külhanı yer almaktadır. Hamamın inşasında kesme, kabayonu ve moloz taş cinsleri ile tuğla kullanılmıştır.

1970 depreminde hasara uğrayan yapı bugün işlevsizdir. Hamam, Gediz'in ileri gelen ailelerinden Azmizadeler'e aittir. Kitabesi yoktur. Kaynaklarda Osmanlı döneminden kaldığı belirtilmektedir (Eskigediz: 5).

Fotoğraf 11-12. Azmizadeler Hamamı. Sıcaklık Mekanı (03.11.2018).

Fotoğraf 13-14. Azmizadeler Hamamı. Külhan ve Su Deposu (03.11.2018).

Fotoğraf 15. Azmizadeler Hamamı. Külhan ve Su Deposu (22.02.2019).

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Çizimlerini Mimar Sinan'ın, inşaatını da kalfası Süleyman Çavuş'un yaptığı söylenen ve 1553 yılında Darüssaade Ağası Gazanfer Ağa tarafından inşa ettirilen Gazanfer Ağa Camii (Ulu Cami) ve Gazanfer Ağa Hamamı Gediz'deki önemli yapılar arasında yer almaktadır. Ancak iki yapı da 1970 depreminde yıkılmış ve orijinal halini koruyamamıştır. Eskigediz'deki çalışmamızda, Gazanfer Ağa Hamamı ve Azmizadeler Hamamı plan ve mekan kurgusuyla ele alınmıştır.

Anadolu hamam mimarisinde mekanların işlevlerine ve dağılımlarına göre bir sınıflandırma yapmak zordur. Çünkü bu birimler, hamamın inşa edildiği arazinin biçimi ve topografyasına bağlı olarak değişik şekillerde yerleştirilebilmektedir. S. Eyice, hamamlarda, sıcaklık mekanının şeması ve halvet hücrelerinin konumuna göre bir sınıflandırma yapmış ve bu pek çok araştırmacı tarafından kabul görmüştür. Hamamlarla ilgili literatürdeki hemen tüm yayınlarda da Eyice'nin makalesi referans gösterilerek tipoloji yapılmaktadır (Eyice 1960: 99-120).

Eskigediz'deki Gazanfer Ağa Hamamı, giriş eksenini boyunca sıralanan soyunmalık, ılık ve sıcaklık mekanlarına sahip birer çifte hamamdır. Türk mimarisinin çifte hamam¹⁰ düzeninde erkekler kısmı kadınlar kısmına oranla genellikle daha büyük boyutlarda inşa edilmesi ve kadınlara ait giriş cephesinin geriye çekilmesi Eskigediz'deki bu hamamda yapılan son restorasyonda kısmi değişimlerle birlikte bir geleneğin devamı olarak sürdürülmüştür.

Plan tipolojisi¹¹ bakımından Türk hamamlarının en önemli mekanlarını oluşturan sıcaklık yerleşim şeması Gazanfer Ağa Hamamı'nın her iki kısmında da haçvari üç eyvan ve köşe hücreleri şeklinde tertiplenmiştir. Anadolu'daki bilinen ilk örneği XI. yy sonuna ait Ani Menuçehr Hamamı'dır (Balkan 1970: 39-57). Hemen her dönemde sıklıkla tercih edilen bu plan şeması üç, iki ya da tek eyvanlı olarak farklı dönemlerde çeşitli hamamlarda uygulanmıştır¹².

Anadolu hamamları fonksiyonları gereği dışa kapalı ve oldukça sade cephe duvarlarına sahiptir. Hamamların, soyunmalık cephelerine yerleştirilen kapılar ve yukarı seviyelerdeki pencerelerden başka açıklığı bulunmamaktadır. Işık, mekanların örtülerine yerleştirilen filgözlerinden sağlanmaktadır. İnşa malzemeleri ise kemer ve örtülerde genellikle tuğla; duvarlarda moloz, kabayonu, düzgün kesme taşlar ve kapı-pencere çerçeveleri ile sınırlı olarak kesme taş ya da mermerdir. Duvar örgülerinde bazen taş ve tuğlanın alternatif sıraları ile hareketlendirilmiş dekoratif niteliklere rastlanmakla birlikte bina cepheleri masif karakterlidir (Dündar 2004: 182-183). Gazanfer Ağa Hamamı'nda da cephe düzeni, almaşık duvar örgüsünde ve detaylarda kullanılan malzemeleri ile Anadolu hamamları karakterini devam ettirir şekildedir.

Eskigediz'de şahsa ait olan Azmizadeler Hamamı, dikdörtgen planlıdır. Soyunmalık mekanı, sıcaklık mekanı, su deposu ve külhan kısmından oluşmaktadır. Tek ya da iki mekandan meydana gelen küçük ölçekteki bu plan tipi; Anadolu'daki köşk, saray, konak, kışla veya tekke hamamları gibi sınırlı sayıda insanın yıkanması için düşünülmüş ve hacimleri buna göre düzenlenmiştir. Bu tip tek hamam örnekleri, özel hamamlar grubuna dahil edilmektedir (Önge 1988: 404). Azmizadeler Hamamı işlevine devam ettiği dönemde, Beylikler ve Osmanlı

¹⁰Türk mimarisinde çifte hamam geleneği için bkz. Önge 1997: 12; aynı yazar, 1988: 404; Eyice 1997: 422.

¹¹Hamam tipolojisi için bkz. Eyice 1960: 99-120 (108-115); aynı yazar, 1997: 416-422; Önge 1988: 410; 1995.

¹²Plan şemasının örnekleri için bkz., Eyice 1997: 417; Önge 1988: s. 410. Haçvari dört eyvanlı köşe hücreli tip örnekleri; Kütahya'da Eydemir (Elvan Bey) Hamamı (XV. yy. ortaları), Balıklı (Rüstem Paşa) Hamamı (XVI. yy. ortaları) ve Kemer Hamamı (XVI. yy.) (Altun 1981-1982: 373-375, 377-380, 382-384, P.54, 55, 57), Bursa Nalıncılar Hamamı (Ayverdi I 1989: 287-289), Niğde/Bor Eski Hamam (İbrahim Bey Hamamı) (15. yy. ortaları) erkekler kısmı (Dündar 2004: 163-173, çizim 1-2), Niğde/Bor Yeni Hamam (Sokullu Mehmet Paşa Hamamı) (15-16. yy) kadınlar kısmı (Dündar 2004: 173-182, çizim 3-4).

Haçvari üç eyvanlı köşe hücreli tip örnekleri; Kütahya'daki Germiyanoglu Hamamı (Eski-yeni Hamam), Balıklı Rüstem Paşa Hamamı (H. 956/M. 1549), Eydemir Hamamı (XV. yy), Kemer Hamamı (XVI. yy.) (Altun 1981-1982: 377-380, 382-384, P. 57; Saraç 2012: 30-33, 45-49, 50-53, 56-57, Şek. 3.1, 3.6, 3.7, 3.10), Göynük Süleyman Paşa Hamamı (1331-1335) (Ayverdi I 1989: 145-148), İznik Orhan Gazi Hamamı (Ayverdi I 1989: 182-183), Ezine Sefer Şah Hamamı (XIV. yüzyıl) (Ayverdi I 1989: 498-499), Niğde/Bor Yeni Hamam (Sokullu Mehmet Paşa Hamamı) (15-16. yy.) erkekler kısmı (Dündar 2004: 173-182, çizim 3-4).

Haçvari iki eyvanlı köşe hücreli tip örnekleri; Afyon Kasımpaşa (Alaca) Hamamı (XVII. yüzyıl) (Karaman 2013: 61-65, Çiz. 24); Afyon Yeni Hamam (XVII. yüzyılın ilk yarısı) Kadınlar Kısmı (Karaman 2013: 96-99, Çiz. 54-55).

devirlerinde de tatbik edilmiş özel hamamlarda¹³ da olduğu gibi halkın kullanımına kapalıydı, sadece mülkün sahibi aile tarafından kullanılmaktaydı.

Eskigediz yukarıda da belirtildiği gibi Türk öncesi ve Türk döneminde pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış, önemli yerleşimlerden biridir. Gediz Nehri'nin kentteki varlığı, su ile ilgili yapıların çeşitlenmesini sağlayan başlıca etkenlerden biridir. Eskigediz, 205 adet tescilli taşınmaz kültür varlığı olmak üzere 158 yapıdan oluşan iyi korunmuş dokusuyla korumacılık açısından örnek kentlerimizden biridir. Yüzyıllardır anılarına saygılı bir şekilde yaşayan Eskigedizliler, sahip oldukları bu muhteşem dokuyu bölgede meydana gelen deprem, sel gibi doğal tahribatlara rağmen büyük ölçüde korumayı başarmıştır. Bunda yerel yönetimlerin ve çevreye saygılı halkın büyük katkısı olmuştur. Anıtsal ve simgesel anlamları ile iki farklı yapının kentin tarihsel dokusuna farklı yorumlar getirmeleri ile önemini koruduklarına kuşku yoktur. Bugün işlev değiştirerek Kent Tarihi Müzesi olarak halka hizmet eden Gazanfer Ağa Hamamı ile şahsa ait özel bir hamam örneği olan Azmizadeler Hamamı ile kentteki diğer kamusal ve sivil yapılar kenti şekillendiren çekirdek yapılarıdır. Bu bağlamda korunmalarının ne kadar önemli olduğu gerçeği de kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKLAR

Altun, Ara, (1981-1982), Kütahya'nın Türk Devri Mimarisi, Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına Armağan Kütahya, İstanbul.

Anonim, 1970, 28 Mart 1970 Gediz Depremi, İstanbul.

Arslan, Celil (2012), "Kayseri Konak Hamamları", Zeitschrift für die Welt der Türken, Vol. 4, No. 1, s. 53-81.

Aydın, Meltem, (2016), "XVII. Yüzyılda Gediz'in Sosyo-Ekonomik Yapısı", Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi/KAÜİBKD, Cilt 7, Sayı 12, s. 125-153.

Ayverdi, Ekrem Hakkı, (1989), İstanbul Mi'marî Çağının Menşe'i Osmanlı Mi'marisinin İlk Devri, Ertuğrul, Osman, Orhan Gaaziler Hüdavendigâr ve Yıldırım Bâyezîd 630-805 (1230-1402), I, 2. Baskı, Damla Ofset, İstanbul.

Balkan, Kemal (1970), "Anı'de İki Selçuklu Hamamı", Anadolu (Anatolia), XII, Ankara, s. 39-57.

Ciloşoğlu, Yunus Emre, (2011), XVI. Yüzyıl Mühimme Defterlerinde Kütahya, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya.

Çakır, İbrahim Etem, (2016), "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Kütahya Kazâsı", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Nisan 2016 20 (1): 243-274.

¹³Selçuklu döneminde Alara Kalesi Kasrı Hamamı, Kubad-Abad Sarayı Batı Köşkü Hamamı, Kız Kalesi Hamamı ve Hoyran (Gölyaka) Köyü'ndeki Hamam (Yetkin 1972: 119-126; Uysal 2006: 85-96), sadece soyunmalık ve iki halvetten oluşan Keles (Bursa) Hamamı (Ayverdi I 1989: 342-343, R. 564-565), soyunmalık, ılık ve kare planlı sıcaklık mekanından oluşan Kütahya Yeni Mahalle Hamamı (Saraç 2012: 62-65, Şek. 3.12), ılık ve sıcaklık ve su deposundan oluşan Çanakkale Özbek Köyü Hamamı (Uysal 2014: 1083-1085, Res. 37-41, Şek. 7) konak hamamları şeklinde küçük ölçekte hamamlardır. Ayrıca bkz. Arslan 2012: 53-81, Özbek-Arslan 2008a: 521-523; 2008b: 525-526; Ertuğrul 2009: 242-243.

Dündar Mesut (2004), “Niğde/Bor Hamamları”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, S: 44/ 2, s. 161-184.

Erinç, Sırrı-Bilgin, Turgut-Bener, Muzaffer-Sungur, Korkut-Erer, Sermet-Göçmen, Kemal (1970), Gediz Depremi (Tatbiki Jeomorfolojik Etüd), İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yay. No: 1520, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yay. No: 60, İstanbul.

Ertuğrul, Alidost (2009), “Hamam Yapıları ve Literatürü”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 7, Sayı 13, s. 241-266.

Eskigediz Belediyesi Tanıtım Kitapçığı (Eskigediz) (yazar ve tarih belirtilmemiş), Kütahya.

Evliya Çelebi bin Derviş Mehmet Zilli, (1985), Evliya Çelebi Seyahatnamesi (Çev. Tefvik Temelkuran-Necati Aktaş), Cilt: 8, İstanbul.

Eyice, Semavi, (1960), “İznik’te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme”, Tarih Dergisi, XI, İstanbul, s. 99-120.

Eyice, Semavi, (1997), “Hamam”, İslam Ansiklopedisi, 15, İstanbul, s. 402-430.

Gökbilgin, M. Tayyib. (1997), “Kütahya”, İA, Cilt 6, İstanbul: Eskişehir Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi MEB Yayınları, s. 1118-1126.

Gürsoy, Fatıma Rezzan (2011), XVI-XIX. Yüzyıllarda Gediz’de Toplumsal Hayat, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak.

İzgi, Cevat (1996), “Gazanfer Ağa Külliyesi”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 13, İstanbul: 432.

Kaplan, Aloda, (2005), 19. Yüzyılda Gediz Nahiyesinin Sosyo-Ekonomik Yapısı, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Karaman, Sami (2013), Afyonkarahisar Hamamları, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Türk ve İslam Sanatları Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Önder, Osman (1977), Gediz’in Tarihçesi, İzmir: Radyo Gazetesi Matbaası.

Önge, Yılmaz, (1995), Anadolu’da XII-XIII Yüzyıl Türk Hamamları, Ankara.

Önge, Yılmaz, (1997), Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Önge, Yılmaz, (1988), “Anadolu Türk Hamamları Hakkında Genel Bilgiler ve Mimar Koca Sinan’ın İnşa Ettiği Hamamlar”, Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri 1, İstanbul: 403-428.

Özbek, Yıldırım-Arslan, Celil (2008a), “Tavlusun Bektaşoğlu Konağı Hamamı”, Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri, Cilt-II, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kayseri: s. 521-524.

Özbek, Yıldırım-Arslan, Celil (2008b), “Germir Sadık Çelen Konağı Hamamı”, Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Cilt-II, Kayseri: s. 525–526.

Pınar, Mehmet, (2004), Çağlar Boyunca Gediz, Eskigediz Belediyesi Yayınları.

Ramsay, William Mitchell, (1961), Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, Çev. Mihri Pektaş, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Saraç, Emine, (2012), Kütahya Geleneksel Kent Yerleşimindeki Hamam Yapıları, Koruma Yaklaşımı ve Uygulamaların Analizi, Kültür ve Turizm Bakanlığı İstanbul Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi, İstanbul.

Süreyya, Mehmed, (1311), Sicil-i Osmani, Cilt: III, İstanbul.

Texier, Charles, (2002), Küçük Asya, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi, (Çeviren Ali Suat), Birinci Cilt, İkinci Cilt, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara.

Tuncel, Metin (1977), “Türkiye’de Yer Değiştiren Şehirler Hakkında Bir İlk Not”, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi, Sayı: 20-21, İstanbul, s. 119-128.

Uysal, Ali Osman, (2006), “Kubad-Abad Hamamları”, I. Uluslararası Beyşehir ve Yöresi Sempozyumu (Beyşehir 11-13 Mayıs 2006), Bildiriler Kitabı, Beyşehir, s. 85-96.

Uysal, Ali Osman, (2014), “Çanakkale’de Bazı Geç Osmanlı Dönemi Hamamları”, Turkish Studies, Volume 9/10 Fall 2014, p. 1075-1106, Ankara.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1932), Bizans ve Selçukiyelerle Germiyan ve Osmanoğulları Zamanında Kütahya Şehri, İstanbul: Maarif Vekaleti Yayınevi.

Varlık, M.Ç. (1988). “XVI. Yüzyılda Kütahya Sancağı’nda Yerleşme ve Vergi Nüfusu”, Belleten, LII / 202, 115-168.

Varlık, M.Ç. (2002). “Kütahya”, DİA, XXVI, 580-584, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Yetkin, Şerare, (1972), “Alara Kalesindeki Hamamlı Kasır ve 13. Yüzyıl Anadolu Mimarisindeki Yeri”, Malazgirt Armağanı, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, s. 119-126.

Yurt Ansiklopedisi, (1983), C.7, İstanbul.

2003-2010 Restorasyonlarımız, (2011), C: II, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.